

L'estructura Territorial Musulmana en la Marina Alta

JOSEP IVARS i PÉREZ

Aquest petit estudi sobre l'estructura territorial musulmana de la comarca pretén seguir la línia esbossada per la comunicació «Les alqueries de la Ribera: assaig d'identificació i localització» (Cortés, Furió, Guichard i Pons), presentada a la 1.ª Assemblea d'Història de la Ribera. Però el que allí és un treball quasi acabat, aquí és sols un primera aproximació, un esbós —amb els seus errors— d'un treball més complet. El fet obeeix a vàries causes: una, la principal, és la configuració del mateix treball, que no naix com una finalitat ella mateixa, sinó a conseqüència de la preparació d'altres treballs paral·lels. L'altra és la impossibilitat de consultar les fonts documentals —sols he pogut veure el «Llibre del Repartiment» (A. Ferrando i altres)—, basant-me, per tant en les fonts impreses, ja siga les de contingut general —Madoz, Sanchís Sivera— o comarcal —Mestre Palacios, Carmelo Giner, Bernardino Sastre, Vicente Llopis, Vicente García, etc.—, interessant i necessària, però en general molt desfasada. També, evidentment, és un tipus de treball no abastable des de la individualitat, tant per la «quantitat» de feina com pel desconeixement de la toponímia comarcal, avui sols aprehensible des del municipi.

Després dels treballs de Pierre Guichard —«Les tours de défense de la Huerta de Valence», «Toponímia y geografía musulmana de Valencia», etc.—, i d'André Bazzana sobre el món medieval musulmà en el País Valencià s'obri una nova etapa i una nova metodologia per a analitzar l'estructura territorial i social d'abans de la Conquesta catalano-aragonesa.

Primer de tot cal deixar ben clar que la divisió territorial que aquí es presenta és posterior a la Conquesta, i encara que possiblement a grans trets coincideixa

amb la d'abans és impossible d'afirmar res amb completa exactitud. El territori s'estructura per mitjà termes, que tenen com a cap un castell, amb un concepte social diferent del castell medieval cristià, i situat quasi sempre sobre grans penyassegats, del qual depenen unes alqueries i uns rafals. L'exemple més característic de castell és el configurat per una mena d'Alcassaba o recinte superior i un Albacar, recinte inferior i concèntric amb l'anterior destinat a rebre gent o ramat de les alqueries del seu terme. El castell d'Ambra a Pego n'és un bon exemple. Quan el castell correspon a una població d'una certa entitat, com Dénia, hi ha un tercer recinte on s'instal·len el rafals. Al costat d'aquest tipus n'hi ha un altre amb una estructura més simple, o potser, més primitiva, com els de Segària, Atzavares o Escales i Locaive, tots ells situats en llocs quasi inaccessibles. Remarquem que aquets castells no tenen res a veure amb els castells cristians, sinó que eren una mena de refugi comunal, que en cas de perill rebien als pobladors de les alqueries i rafals. Aquestes dues «cèl·lules», amb el castell defineixen el terme, l'estructura territorial i, també, el paisatge. Les alqueries són petits assentaments preurbans —de 3 o 4 cases a focs, fins un màxim de 15 o 20— en els quals «residien uns camperols lliures i propietaris de les seues terres» (P. Guichard, «L'època musulmana, factor de continuïtat en la història valenciana» *Debats* n.º 1), en canvi els rafals eren «finques de propietat particular que podien correspondre a horts suburbans, a cases d'esplai extramurs amb els seus jardins, i també a grans dominis rurals situats més lluny dels centres urbans» (Ídem cita anterior). Molts d'aquestes rafals esdevenen, després de la Conquesta, petits llogarets amb idèntica estructura que les alqueries, com Rahal Negrals (avui formant part de Sanet i Negrals) o Rafal Benihomer (Beniarbeig) ja desaparegut.

Hi ha però, una sèrie de problemes de caire general de difícil explicació i que podríem resumir amb els següents punts:

- a) A banda dels castells que tenen un terme definit, n'hi han d'altres, que de vegades són simples torres, que no apareixen en cap document, i que per tant no se'ls atribueix cap terme, com els d'El Patró, La Penya Foradada, Almisserà, o els que probablement existien en els entorns d'El Ràfol d'Almúnia, Tormos o Benidoleig, dels quals és impossible d'afirmar si pertanyien a altres castells més importants o si en el temps de la Conquesta ja havien perdut la funció per la qual van ser construïts, i, fins i tot, en alguns casos —com el d'El Patró— saber si són o no d'època musulmana.
- b) És impossible de determinar ara la relació que hi havia entre els castells, tant com si tots tenien la mateixa importància o com si hi havia una certa dependència entre ells. Aquesta dependència, que en alguns casos pot semblar clara, com els castells de La Ràpita, d'Ondara o la torre d'El Verger respecte del castell de Dénia, en altres casos és impossible de saber, com és la relació dels castells de la comarca —Gallinera, Pop, Segària— amb el de Dénia; o la relació entre ells mateixos, com els tres que configuren La Vall de Pop o de Xaló: Aixà-Bèrnia, Pop i Castell de la Serrella.

- c) Una sèrie de «contradiccions geogràfiques» com el castell d'Alcalà, del qual és més lògic la seua pertinença a la Vall de Gallinera que no a La Vall d'Alcalà que ja compta amb el castell de Margarida, el qual encara que avui està fora del municipi, està dins de la vall; o el castell de Segària, d'esquena a La Vall de la Rectoria i mirant a La Vall de Pego.
- d) L'existència d'una sèrie de poblacions que no apareixen en la documentació coetània o pròxima a la Conquesta, com Orba, Orbeta, Benidoleig, Gata, etc., possiblement perquè foren fundades després d'aquesta, i, a més a més, situades en els límits dels termes coneguts, dificulta moltes vegades la delimitació d'un terme. Aleshores l'adscripció d'una d'aquestes poblacions a un terme o a un altre és «a posteriori», subjectiva, atenet-se a raonaments més aviat de caire geogràfic.

El fet que la població cristiana s'instal·làs en la franja costanera —Dènia, Xàbia, Teulada, Benissa, Calp— dificulta al màxim la comprensió de l'estructura territorial musulmana d'aquesta part de la comarca, així com els assentaments. En canvi, en les zones interiors, encara que l'estructura territorial es perd al llarg dels segles XV i XVI, els assentaments es conserven fins el 1609.

Amb la relació d'alqueries i rafals que fem, apareixen també una sèrie de noms d'origen àrab, que actualment fan referència al nom d'una partida o a algun accident geogràfic. Aquest fet obeeix a 4 causes diferents: alqueries o rafals desapareguts abans de la conquesta; alqueries fundades abans o després de la Conquesta i que no van tindre continuïtat de població; a vertaders noms geogràfics; o a una àmplia sèrie de noms que fan referència a diferents fets: defensa, peatge, etc. Aquests noms estan trets de la cartografia actual i apareixen en el llistat, bé que en una vertadera tria deuriem desaparèixer.

Amb aquesta relació d'alqueries i rafals és necessari per a completar el treball la localització i identificació dels assentaments; la seua documentació —la primera data on apareix, nombre de focs, data de desaparició, etc.—; i un alçament de plànols als llocs on queden restes. També, a diferents nivells, és necessari i urgent una política d'excavacions, la restauració d'alguns despoblats, o bé la seva conservació, així com la declaració de monuments històrico-artístic d'alguns despoblats. Seria de desitjar també la creació d'un museu que arreplegue les innumerables troballes i que posàs fi a la contínua espoliació.

CASTELL D'ALCALÀ

Alcalà de la Jovada
 Beniaia
 Benialí
 Benissili
 Capaimona
 L'Atzuvieta
 La Cairola
 La Roca
 Rafalet

CASTELL DE LES ATZAVARES, DE LES ESCALES, DE LAGUAR O CASTELLET DE LA PLANA

Benimaurell	Ixbert
Campell	Portella
Exabech (Fleix?)	Tormos
Fleix	Valug
Fontilles	

CASTELL D'AIXA I DE BÈRNIA

Albayren	Cotar (Cuta)
Alcau	Curii
Allanz	Duran
Allibayt	Llíber
Almazarof	Losa (Llosa de Camacho)
Alquellèlin (Alcanali)	Murta
Atrayelo	Muscayra (Mosquera)
Beniatia	Rahal Abencurbulin
Benibrahim (Beniabrahm, Benifraim, Benibray)	Rahal Alinhegui
Beniquasi	Rahal Nahameni
Benixaloni (Xaló?)	Rahal Zanegui
Bonaquia	Rafol (Xaló?)
Cavuy	

CASTELL DE CALP

Albes	Fanadix
Alcanuta	Fantaxat
Alcucia (L'Alcúdia?)	Iffach
Alfama	L'Alcúdia
Benicolada	La Ràpita
Benicuco	Llenes
Beniessuer	Lleusa (Lleus?)
Benifato	Moraira
Benimaglur	Moradix
Benimarco	Paratella
Benimarrac	Rafal (Rafalet, Rafol, Realet)
Benimarraig	Rafalet
Benissa	Ràfol
Beniver	Realet
Binyent	Senija
Cano	Senijola
Canor (Cano?)	Teulada

CASTELL DE DÉNIA

Alfatares
Almudévar
Almorach
Benaxal
Beniatlà
Benicambra
Benicarrac
Benidoleig
Benimaquia
Benitagell
Benissadeví
Benissaina
Cremadella
Dénia
El Verger
Gata
L'Abiar
L'Albardanera
L'Alcàsser
L'Alcúdia
L'Alfàs
La Ràpita
L'Atzúvia
Luca
Matoses
Miraflor
Mirarrosa
Orba
Orbeta
Ondara
Pamis
Pinella
Rafalet
Rahalalconzi

Rahalalpitranzi
Rahal de Aben Axa
Rahal de Mahomet Dadabeix
Roabit
Setla
Vinyals
Xàbia

CASTELL DE GALLINERA

Benalcatim	Benitaia (Benitahar, Benitaher)
Benialí (Benialil, Benialill, Benihali)	Benitalaf
Benifetef	Bolcacim
Benimàmit (Benimament?)	El Patró
<i>Benimaomet (Benimahomet, Benimahomet)</i>	<i>L'Alcúdia</i>
Benimarsoc (Benimaçoh, Benimaroc)	La Carroja
Beninbader	La Solana
Benirrama	Lombai (Lombayer, Lombaer)
Benistrop	Ràfol (Rafal, Rafalet)
Benissivà	

CASTELL D'HAMBRA

Adzahila	Cotes
Adzaneta	Favara
Avengalit (Benigalip?)	Forna
Benigani, Benigalip	Gaya
Beniomer	L'Atzúvia
Beniparri	Massil
Benituba	Rupais
Beniumea	Salamona
Benixat	Sorell
Castelló	Uixola

CASTELL DE LOCAIVE

Abenaxch	Gorgos, Gorgo
Benimarmut, Benimazmuch	<i>Pedreguer</i>
Canyelles, Cannelis, Canellis	

CASTELL DE POP

La Canessia, Alcanicia	Mernisa, Bernissa, Vernissa
Benallacar	Mortia
Benigembla, Benigela	Murla
Benilacrux, Benilacruci	Parcent
Ceylent	Rahalhabelbahar

CASTELL DE SEGÀRIA

Beniarbeig
Benicàdim
Benimeli
Massils
Rahal Benihomer
Rahal Negrals
Ràfol d'Almúnia
Sagra
Sanet

CASTELL DE SERRA

Benicais (Benicaix, Benichais, Beniqueis)
Benissit
Benisuai (Benisuay, Benixuayp, Benisuat; Benijuart, Benixuart)
Benicazi (Benifeit?)
Castellot
La Cairola (Cairola, Cayrola)
La Solana
Serra
Villans (Vilain, Villars; Bisbilan, Bisbilin)

CASTELL DE SERRELLA

Ayalt, Ayault, Ayot, Ayola, Doyele
Castiel (Castell de Castells)
Fageca, Fatieca, Fagireca, Fatjeca, Faxeca
Famorca
Petracos